

IV-XI asrlarda Vizantiyada feodal munosabatlarning vujudga kelishi va shakllanishi

Qurbonova Quzratoy

Mamayusupov Ismat

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola IV-XI asrlarda Vizantiyadagi feodal munosabatlarning vujudga kelishi va shakllanishi, digestlar vavarvarlar haqida fikr mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Romeya, varvar, "fuqaro huquqlari to'plami", digestlar, institutsiyalar, novellalar, nika, dimlar,

Vizantiya davlati IV asrning oxirida Rim imperiyasidan uning sharqiy qismining ajralib chiqishi natijasida tashkil topdi va ming yildan ortiq, ya'ni 1453 yilda uning poytaxti - Konstantinopol turklar tomonidan bosib olungunga qadar yashadi.

III asr oxirlariga kelib quldorlikni inqirozi natijasida Rim imperiyasini Sharqiy qismi uning g'arbiy qismidan iqtisodiy va siyosiy jihatdan ajraldi. Rim imperiyasi poytaxtining 330 yili Konstantinopolga ko'chirilishi mamlakat sharqining iqtisodiy-madaniy jihatdan ustunligini tan olish edi. Sharqiy viloyatlar tarkibiga qulay iqlimli, sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik hududlari kirgan. Uning tabiiy boyliklari (oltin, kumush, mis, temir), neft manbalari, marmar konlari va boshqa mineral zahiralari ham mo'l bo'lgan. Qolaversa, Bolqon yarim oroli, Kichik Osiyo, Shimoliy Mesopatamiya, Suriya, Falastin, Misr, shuningdek, Krit, Kipr, Rodos va boshqa orollarda zich aholi joylashgan edi.

Sharqiy Rim imperiyasini, qadimgi yunon polisi Megaraning koloniyasi Vizantiya nomidan Vizantiya deb atashadi. Vizantiya imperator Konstantin tomonidan 320-330 yillari qayta qurilib, poytaxt uning nomini olgan Konstantinopolga o'tkaziladi. «Rim imperiyasi» degan nom bora-bora yo'qolib, «Vizantiya imperiyasi» degan nom yuritila boshladi (imperiyaning poytaxti qadimgi vaqtda Vizantiya deb atalgan bo'lib, 330 yilda Konstantin Buyuk unga Konstantinopol deb nom bergan edi). Bu shaharni poytaxt sifatida tanlanishiga sabab, uning harbiy-strategik jihatdan qulay bo'lganligi va dunyoning muhim savdo yo'lida joylashganligi edi. Konstantinopol imperiyaning yirik savdo va hunarmandchilik markazi bo'lib, bu shaharga dunyoning turli burchaklaridan savdogarlar kelardi. Imperator Konstantin vafotidan oldin vasiyat qilib, uning o'g'li Gonariyga imperiyani g'arbiy qismini, ikkinchi o'g'li Arkadiyga esa sharqiy qismini qoldirdi.

395 yilda Gʻarbiy Rim imperiyasidan uzil-kesil ajralib chiqqan Sharqiy Rim imperiyasi hududiga quyidagi yerlar kirar edi: Bolqon yarim oroli, Kichik Osiyo, Egey dengizi orollari, Suriya, Falastin, Misr va Shimoliy Qora dengiz hududlari kirar edi. Uning hududida greklar, frakiyaliklar, illiriylar, yahudiylar, suriyaliklar, armanlar yashar edi. Imperiyaning bu qismi aholisining koʻpchiligi yunon tili boʻlib, ular oʻzlarini romeylar, davlatlarini esa Romey (Rim) deb nomlashgan. Lotin tili yana uzoq vaqtgacha Sharqiy imperiyaning davlat tili boʻlib qoldi. Lekin Sharqda xalq grek tilida gaplashardi. Baʼzi olimlar, Vizantiya imperiyasi 395 yilda, yaʼni Feodosiy I vafot etgach, imperiya uning oʻgʻillari Arkadiy va Gonoriyalar oʻrtasida taqsimlanib, sharqiy yarmi Konstantinopol shahri bilan birga Arkadiyga oʻtgan vaqtda tuzilgan deb hisoblaydilar.

IV-VI asrlarda Vizantiya imperiyasi oʻsha davrdagi xalqaro aloqalarda muhim oʻringa ega boʻlgan eng yirik davlat edi. U Eron, Qora dengiz va Kavkaz orti mamlakatlari bilan savdo aloqalarini olib borar edi. Bu davrda Vizantiya Italiya, Ispaniya va Galliya kabi mamlakatlar bilan ham savdo aloqalarini olib borgan.

Imperiyaning turli viloyatlaridagi qulay shart-sharoit iqtisodiyotning muhim omili boʻlgan. Oʻrta Yer dengizi sohilidagi Frakiya, Makedoniya, Fessaliya, Pellopones pasttekisliklarida boshqoli don, zaytun, uzum, mevalar yetishtirilgan. Misr qadimdan oʻzining yuksak hosilli yerlari bilan shuhrat qozongan. Kichik Osiyoning dashtlari, Suriya choʻllarida chorvachilik rivojlangan. Bolqon yarim orolining Konstantinopol tomon togʻ yon bagʻirlarida, qirlarda, oʻrmon va oʻtloqlarda chorva mollari boqilgan.

Sharqiy imperiya xoʻjaliklari Gʻarbiy Rimga nisbatan qullar mehnatidan kam foydalanilgan. Sharqiy Rimdagi ishlab chiqarish IV asrda erkin jamoa aʼzolari – dehqonlar va kolonlar mehnatiga asoslangan. Yerga birlashtirilgan kolonlar, oʻz xoʻjayinlaridan tashqari, davlat hisobiga ham majburiyatlar oʻtashgan.

Sharqdagi yirik shaharlar: Konstantinopol, Fessalonika, Efes, Antioxiya, Laodikiya, Bayrut, Damashq va Iskandariyalar savdo-hunarmandchilik markazlari boʻlgan. Suriyaning zigʻirpoyadan toʻqilgan movut gazlamalari, Misrning papiruslari, Bayrutning chetdan keltirilgan ipakdan toʻqilgan matolari, Konstantinopolning zebziynat buyumlari uzoq oʻlkalarda ham yuksak qadrlangan.

Polisni (*polis.yunon.polis-shahar-davlat*) boshqarish shaharlarning quldor zodagonlari-kuriallar qoʻlida boʻlgan. Ular jamoatchilik binolarini qurish, taʼmirlash, bayramlar va tomoshalar tashkil qilish, kambagʻallarni ozuqa mahsulotlari bilan bepul taʼminlashni tashkil qilishlari lozim edi. Kuriallar soliqlarni yigʻishga oʻz mol-mulklari bilan javobgar boʻlishgan.

Viloyatlar boshqaruvining xususiyati, fuqarolik va harbiy hokimiyatining alohida ekanligi edi. Hokim fuqarolik hokimiyatini boshqarsa, harbiy qo‘shinga sarkardalar yetakchilik qilgan. Xalq lashkari IV asrdan o‘z ahamiyatini yo‘qotib, yollanma qo‘shin va varvarlardan jalb qilingan ittifoqchilar mavqei o‘sib borgan.

Davlat aholidan turli soliqlar undirgan. Dehqonlardan olinadigan oziq-ovqat solig‘i yerning maydoni, unumdorligiga qarab belgilangan. Zodagonlarning ko‘plab yer-mulklari soliqlardan ozod qilingan. Vizantiya soliq tizimining o‘ziga xos jihatlaridan biri, epibole (*o‘tkazish*) bo‘lib, unga ko‘ra, qochoq kolon yoki ijarador yeri qo‘shnilariga majburan o‘tkazilgan bo‘lib, ular barcha soliqlarni to‘lashlari shart edi. Har 15 yilda soliq to‘lovchilar mulkiy holati ro‘yxatdan o‘tkazilib, soliq miqdori o‘sib borgan.

Davlat hisobiga bajariladigan majburiyatlar ham aholiga qiyinchilik tug‘dirgan. Yirik shaharlarning oziq-ovqat mahsulotlari ta‘minoti, amaldor va jangchilarni ta‘minlash, ularga transport vositalari, ot, mol, yem-xashak yetkazib turish, yo‘llar, ko‘priklar, qal‘alar, kemalar qurishda va ta‘mirlash ishlarida ishtirok etish aholi zimmasida bo‘lgan.

Shaharliklar pul solig‘ini to‘laganlar. Davlat daromadlarining ko‘p qismini savdo bojlari tashkil qilgan. Boj solig‘i xorijdan keltirilayotgan mollar narxining 1/8 (16,5%) tashkil qilgan.

Imperiyaga varvarlarning dastlabki bosqinlari IV asrning so‘nggi choragida boshlandi. Davlat soliqlaridan bezgan mahalliy aholi vestgotlar bosqiniga befarq qaraydi. Shaharliklar talonchiliklar va savdoning torayishidan xavotirga tushib, varvarlarga qarshilik ko‘rsatadilar. Imperator Valent qo‘shinining 378 yilgi mag‘lubiyatidan so‘ng vestgotlar Meziyaga joylashib, varvarlar yo‘lboshchilari qirol saroyi va mahalliy boshqaruvda muhim o‘rin tuta boshlaydi.

Vestgotlar yo‘lboshchisi Alarix IV asr oxirida isyon ko‘tarib, Konstantinopoldan Pelloponesga qadar hududlarni talon-taroj qiladi. Varvarlarning Kichik Osiyodagi isyoniga qullar va kolonlarning qo‘shilishi bu harakatga xavfliroq tus beradi. Konstantinopol dimlari bunga javoban 400 yili shahar darvozalarini yopib, poytaxtdagi 7 mingga yaqin yollanma got jangchilarini qirib tashlaydilar. Qirg‘indan jon saqlagan yollanma askarlar Dunay ortiga o‘tib ketadilar. Imperator, Alarix bilan kelishib, uni G‘arbiy Rim tomonga yo‘llashga erishadi.

Bolqon yarim oroli V asrning birinchi yarmida varvarlar, xunnlr, ularga bo‘ysungan qabilalarning yangi hujumlariga uchraydi. Xunnlr ittifoqi parchalanganidan so‘ng, ostgotlar va boshqa german qabilalari hujumlari boshlanadi. Ostgotlar yo‘lboshchisi Teodorix 470-480 yillar boshlarida Bolqonni larzaga solib turganida, uni imperiyadan arang surib chiqarishadi. Rasmiy

provaslaviye (chin e'tiqod) cherkovining Iso payg'ambarning ilohiy va insoniy tabiati haqidagi ta'limotiga qarama-qarshi nestorianlik g'oyasi vujudga keladi. Unda payg'ambarning faqat insoniy jihati tan olingan. Yana bir diniy ta'limot-monofisitlikda esa Isoning faqat ilohiy xususiyati tan olinadi. Mamlakatdagi diniy nizolar hukmron toifa uchun siyosiy kurash usuli bo'lsa, mehnatkash aholi aksincha majburiy mehnatdan qutulish uchun ularda ishtirok etadi.

Yustinian I davrida Vizantiya. VI asrda imperator Yustinian I hukmronlik qilgan vaqtda eng katta muvaffaqiyatga erishdi. Yustinian 527—565 yillarda podsholik qildi. U yuksak ma'lumotli, mehnatsevar, qat'iyatli, qattiqqo'l va o'z so'zidan qaytmaydigan imperator bo'lgan. U qulchilikni mustahkamlab, imperiyani avvalgi chegaralarida tiklashni maqsad qilib qo'ygan. Uning ichki siyosatidagi asosiy maqsadi, yer-mulklar va quldorlarning hunarmandchilik ustaxonalarini arzon ishchi kuchi bilan ta'minlab, xazinani to'xtovsiz oqib keladigan daromad bilan to'ldirib turish edi. Yustinian chiqargan qonunlarga binoan, kolonlarni ularning qachon qochib ketganligidan qat'iy nazar, o'z yerlariga qaytarish, yerga kolonlarning va erkin ijarachilarning farzandlarini ham biriktirib qo'yish tartibi belgilangan.

U o'zidan oldin o'tgan Feodosiy sulolasi o'rniga kelgan yangi sulolaning vakili edi. Uning amakisi imperator Yustin I (518-527 yillarda boshqargan) ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, illiriyalik savodsiz bir dehqon bo'lib, harbiy xizmatda shuhrat qozonganda, armiya uni imperator qilib ko'targan. Vizantiya varvarlarning (germanlar, slavyanlar va boshqalarning) hujumini qaytarib, o'zi ularga qarshi hujumga o'tgan bir davrda Yustinian imperatorlik qila boshlagan va 527-565 yillarda boshqardi. Yustinian o'z oldiga imperiyaning ilgarigi g'arbiy chegaralarini tiklashni vazifa qilib qo'ydi. Ilgarigi G'arbiy imperiya hududida yaqindagina vujudga kelgan varvar qirolliklarining tarqoq va kuchsizligidan foydalanib, Yustinian o'z dasturini qisman amalga oshirishga muvaffaq bo'ldi. Uning sarkardalari Velizariy va Narses Shimoliy Afrikadagi Vandal qirolligini (534 y.), Italiyadagi Ostgot qirolligini (555 y.) va Ispaniyaning janubiy qirg'og'ini (Betikani) bosib oldi.

Yustinian o'z davlatining shimoliy chegaralarini qisman xunlar hujumidan, qisman slavyanlar siquvidan himoya qilishga juda zo'r berdi. Bolqon yarim orolida uch qator qal'alar qurildi. Ammo bu mudofaa to'siqlari slavyanlarning Bolqon yarim oroliga qarab siljishlarini to'xtata olmadi. Slavyanlarning ko'pini imperiya yarim orolga ittifoqchilar sifatida joylashtirishga majbur bo'ldi. Boshqalari hatto Bolqon yarim orolining janubida — Makedoniyaga va Egey dengizi bo'ylariga kolonist-yer egalari sifatida joylashtirildi. Yustinian imperiyaning Qrimning janubiy qirg'og'idagi va Kavkaz ortidagi yerlarini qaytarib oldi. Lekin u Mesopotamiyaning

bir qismini Eron shohiga berishga va sulh tuzilganidan keyin unga katta-katta pul to'lab turishga majbur bo'ldi.

Yustinian podsholik qilgan davrda Vizantiyaning ichki hayotida juda katta voqealar yuz berdi. U o'z podsholigining boshlanish paytidayoq Rim imperatorlarining ilgari nashr qilingan hamma qonunlarini bir qilib to'plab bosib chiqarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Eng atoqli yuristlardan iborat ikki komissiya Tribonian rahbarligida Rim qonunlarini to'plab tartibga solish ustida juda katta ish olib bordi. Bu komissiyalarning 528—534 yillar mobaynida olib borgan ishi natijasida «Fuqarolik qonunlari to'plami» (Corpus furis civilis) vujudga keltirildi, bu to'plam Rim imperiyasidagi butun qonunlarni yakunlovchi eng katta yuridik yodgorlik bo'ldi. To'plam to'rt qismdan iborat edi: 1) 12 tomlik Yustinian kodeksi — Rim imperatorlarining qonunlari to'plami; 2) Digestlar — bu 50 kitob bo'lib, Rim qonunlarini sharhlagan mashhur rim yuristlarining asarlaridan olingan parchalarni o'z ichiga olgan edi; 3) Institusiyalar — sudyalari va o'quvchi-yuristlar uchun qisqacha yuridik qo'llanma (bir kitob); 4) Novellalar — Yustinianning kodeksiga kirmagan yangi qonunlaridan (535 yildan to o'z podsholigining oxirigacha) iborat edi.

Yustinian qonunlari to'plami mazmunan rim huquqining bayoni bo'lishi bilan birga, ayni paytda vizantiya huquqining ba'zi o'ziga xos xususiyatlarini ham aks ettiradi. To'plamning oxirgi qismi lotin tilida emas, yunon tilida yozilib, Yustinianning 160 ga yaqin konstitusiyalarini o'z ichiga oldi va ular ma'lum darajada o'sha vaqtdagi vizantiya jamiyatining o'ziga xos shart-sharoitlarini aks ettirdi.

Vizantiya yuristlari klassik davrdagi o'z o'tmishdoshlaridan farq qilib, huquqiy normalarni bayon qilishda eskirgan usullardan foydalanmas-likka, ularni oddiy va aniq ifoda qilishga, iboralarga tushuntirishlar berishga, sodda va tushunarli tushunchalar ishlab chiqishga harakat qildilar.

Yustinianning qonunlar to'plamida, bir tomondan quldorlik tuzumi alomatlari («barcha odamlar erkin kishilarga va qullarga bo'linadi») va ikkinchi tomondan, vujudga kelayotgan feodal munosabatlarni alomatlari (kolonat to'g'risidagi qonunlar, qullarni cheklanmagan miqyosda bo'shatish to'g'risidagi yangi qonunlar) aks etdi. To'plamda imperator hokimiyati absolyut hokimiyat degan g'oya aniq bayon qilindi.

Xulosa

Yustinian og'ir talofatlarga qaramay, Rim imperiyasini qayta tiklash uchun urushlarni boshlaydi. Shimoliy Afrikadagi Alan-Vandal qirolligi 533-534 yillari, Ostgot qirolligi 535-555 yillari mag'lub etilib Italiya va Sitsiliya, 554 yili Janubi-sharqiy Ispaniya, Sardiniya va Korsika orollari egallandi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Эшов Б. Цивилизация тизимида илк шаҳарлар. Тошкент, 2005.
2. Островский А.В. История цивилизаций. Санкт-Петербург. 2000
3. Яковец Ю.В. История цивилизаций. М., 1997.
4. “Древние цивилизации”. Под общей редакцией Бангарда-Левина Г. М. М., 1989.
5. “Древнеиндийская философия. Начальный период” М., 1963.
6. “Мифология древнего мира”. М., 1977.